

TALABALARNING LINGVISTIK INTELLEKTI VA LEKSIK BOYLIGI O'RTASIDAGI EMPIRIK BOG'LIQLIK

S.A.Allanazarova¹

Mas'ul muallif: Allanazarova Sadoqat Azimovna, Abu Rayhon Beruniy nomidagi, Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi.

Accepted: 11 Avgust 2026

Published: 11 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Allanazarova, S. A. TALABALARNING LINGVISTIK INTELLEKTI VA LEKSIK BOYLIGI O'RTASIDAGI EMPIRIK BOG'LIQLIK / S. A. Allanazarova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 7, № 2. — B. 229–231.

1. Abu Rayhon Beruniy nomidagi, Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning lingvistik qobiliyati (tilni idrok etish, nutqni shakllantirish, so'z va iboralarni samarali qo'llash qobiliyati) hamda leksik boyligi (lug'at tarkibining hajmi, xilma-xilligi, semantik chuqurligi va nutqiy faolligi) o'rtasidagi empirik bog'liqlik kompleks tadqiq etilgan. Psixolingvistika va leksikologiya nazariyalariga asoslanib, lingvistik qobiliyatning talabalarning so'z boyligini shakllantirish va rivojlantirishdagi roli o'rganilgan. Tadqiqotda 280 nafar talaba (bakalavriat va magistratura bosqichlari, yoshi 18–25) ishtirok etgan. Lingvistik qobiliyatni baholash uchun psixolingvistik testlar (nutqni idrok etish va ishlab chiqarish bo'yicha vazifalar), leksik boylikni o'lchash uchun esa yozma insho tahlili, lug'at testi, Type-Token Ratio (TTR), Guiraud indeksi va leksik zichlik ko'rsatkichlari qo'llanilgan. Natijalar lingvistik qobiliyat yuqori bo'lgan talabalarda leksik boyluk darajasi sezilarli yuqori ekanligini ko'rsatdi (Pearson korrelyatsiya koeffitsienti $r = 0,72$; $p < 0,001$). O'zbek tilshunosligi va psixolingvistikasidagi milliy tadqiqotlar (lug'at ustida ishlash metodikasi, interaktiv usullar) xalqaro tajribalar bilan solishtirilgan. Maqola ta'lim jarayonida lingvistik qobiliyatni hisobga olgan holda leksik boylikni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi. Tadqiqot natijalari til o'qitish metodikasini takomillashtirish, talabalarning nutqiy kompetensiyasini oshirish va milliy ta'lim standartlarini yangilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: lingvistik qobiliyat, leksik boyluk, empirik bog'liqlik, talabalar, psixolingvistika, lug'at tarkibi, interaktiv metodlar, korrelyatsion tahlil, o'zbek tilshunosligi, nutqiy faollik.

ЭМПИРИЧЕСКАЯ ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ЯЗЫКОВЫМ ИНТЕЛЛЕКТОМ СТУДЕНТОВ И ЛЕКСИЧЕСКИМ БОГАТСТВОМ

Аннотация. В данной статье всесторонне изучается эмпирическая взаимосвязь между языковыми способностями (восприятие языка, формирование речи, умение эффективно использовать слова и фразы) и лексическим богатством (объем, разнообразие, семантическая глубина словарного запаса и речевая активность) студентов высших учебных заведений. На основе теорий психолингвистики и лексикологии исследована роль языковых способностей в формировании и развитии словарного запаса студентов. В исследовании приняли участие 280 студентов (бакалавриат и магистратура, возраст 18–25 лет). Для оценки языковых способностей использовались психолингвистические тесты (задания на восприятие и производство речи), а для измерения лексического богатства - анализ письменных эссе, тест на словарный запас, соотношение типов и лексических единиц (TTR), индекс Гиро и показатели лексической плотности. Результаты показали, что студенты с высокими языковыми способностями имеют значительно более высокий уровень лексического богатства (коэффициент корреляции Пирсона $r = 0,72$; $p < 0,001$). В статье проводится сравнение национальных исследований в области узбекской лингвистики и психолингвистики (методология работы с лексикой, интерактивные методы) с международным опытом. Представлены практические рекомендации по развитию лексического богатства в образовательном процессе с учетом языковых способностей. Результаты исследования имеют большое значение для совершенствования методов обучения языку, повышения речевой компетенции учащихся и обновления национальных образовательных стандартов.

Ключевые слова: языковые способности, лексическое богатство, эмпирическая корреляция, учащиеся, психолингвистика, лексический состав, интерактивные методы, корреляционный анализ, узбекская лингвистика, речевая деятельность.

EMPIRICAL RELATIONSHIP BETWEEN STUDENTS' LINGUISTIC INTELLIGENCE AND LEXICAL RICHNESS

Abstract. This article comprehensively studies the empirical relationship between linguistic abilities (language perception, speech formation, the ability to effectively use

words and phrases) and lexical richness (volume, diversity, semantic depth of vocabulary, and speech activity) of students studying in higher education institutions. Based on the theories of psycholinguistics and lexicology, the role of linguistic abilities in the formation and development of students' vocabulary was studied. 280 students (bachelor's and master's degrees, age 18–25) participated in the study. Psycholinguistic tests (tasks on speech perception and production) were used to assess linguistic abilities, and written essay analysis, vocabulary test, Type-Token Ratio (TTR), Guiraud index, and lexical density indicators were used to measure lexical richness. The results showed that students with high linguistic abilities have a significantly higher level of lexical richness (Pearson correlation coefficient $r = 0.72$; $p < 0.001$). National studies in Uzbek linguistics and psycholinguistics (methodology of working on vocabulary, interactive methods) are compared with international experiences. The article provides practical recommendations for the development of lexical richness in the educational process, taking into account linguistic abilities. The results of the study are of great importance in improving language teaching methods, increasing students' speech competence, and updating national educational standards.

Keywords: linguistic abilities, lexical richness, empirical correlation, students, psycholinguistics, vocabulary composition, interactive methods, correlational analysis, Uzbek linguistics, speech activity.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarning til qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Psixolingvistika fanida lingvistik qobiliyat nutqning hosil bo'lishi, idrok etilishi va shakllantirilishi jarayonlarini til tizimi bilan bog'liq holda o'rganadi. Bu qobiliyat so'z va iboralarni chuqur tushunish, ularni ravon va ifodali qo'llash, fikrni aniq yetkazish imkonini beradi. Leksik boylik esa tilning lug'at tarkibining boyligi, xilma-xilligi va nutqiy faolligini bildiradi. U so'zlarning soni, sinonim-antonymlarning qo'llanilishi, kontekstual ma'nolar va leksik zichlik kabi ko'rsatkichlar bilan baholanadi.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim strategiyalarida ona tilini boyitish va talabalarning nutqiy kompetensiyasini oshirish alohida o'rin tutadi. Shunga qaramay, ko'plab talabalarda leksik boylik yetarli darajada rivojlanmaganligi, bu esa akademik va kommunikativ faoliyatda qiyinchiliklar keltirib chiqarishi kuzatilmoqda. Xalqaro tadqiqotlarda lug'at hajmi va leksik xilma-xillik tilni o'zlashtirish darajasi bilan kuchli bog'liqligi tasdiqlangan. Masalan, ikkinchi til o'quvchilarida lug'at boyligi va nutq sifati o'rtasidagi musbat bog'liqlik ko'rsatilgan. O'zbek tilshunosligida lug'at ustida ishlash metodikasi, interaktiv usullar va matn tahlili orqali so'z boyligini rivojlantirish masalalari faol o'rganilmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi – talabalarning lingvistik qobiliyati va leksik boyligi o'rtasidagi empirik bog'liqlikni aniqlash, uni o'zbek ta'lim muhitida tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqotning dolzarbligi raqamli davrda insonning lingvistik qobiliyatlarini rivojlantirish milliy ma'naviyat va raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy omillaridan biri ekanligidir.

1. Nazariy asoslar. Psixolingvistikada lingvistik qobiliyat nutqiy faoliyatning kognitiv asosi hisoblanadi. U semantik tahlil, sintaktik qurilish va pragmatik qo'llanishni birlashtirib, tilni idrok etish va ishlab chiqarish jarayonlarini ta'minlaydi. Leksik boylik leksikologiyaning markaziy tushunchasi bo'lib, so'zlarning soni, xilma-xilligi va faolligini o'z ichiga oladi. O'zbek tilshunosligida leksik boylikni rivojlantirish masalasi XX asrdan boshlab faol o'rganilmoqda. Lug'at ustida ishlash metodikasi to'rt asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi: lug'atni boyitish, aniqlik kiritish, faollashtirish va nafaol so'zlarni cheklash.

Interaktiv metodlar (klaster, aql charxi, rol o'yinlari) talabalarning so'z boyligini 25–35% ga oshirishi eksperimental tarzda tasdiqlangan. Xalqaro tadqiqotlarda lug'at hajmi va leksik xilma-xillik (lexical richness) tilni o'zlashtirish darajasi bilan kuchli korrelyatsiyada ekanligi ko'rsatilgan. Masalan, ikkinchi til o'quvchilarida vocabulary size va lexical diversity nutq sifatini bashorat qiluvchi muhim omillar sifatida baholangan. O'zbek kontekstida talabalarning yoshi, psixologik xususiyatlari va lug'at ustida ishlash usullari lingvistik kompetensiyaga ta'sir etishi o'rganilgan.

2. Adabiyotlar tahlili. O'zbek olimlarining tadqiqotlariga ko'ra ingliz tilini o'rgatishda talaabaning lingvistik qobiliyatini, nutqiy tafakkuri hamda lug'at boyligini rivojlantirish usullari izohlab o'tilgan.

J. Jamolov xorijiy tillarni o'qitish metodikasi bo'yicha til o'rgatanishning asosiy omillaridan biri o'quvchilarning nutqiy va lingvistik qobiliyatini ko'rsatadi. Olimning ta'kidlashicha, talabaning tilga moyililigi va verbal tafakkuri rivojlangan bo'lsa u yangi leksik birliklarni tezroq o'zlashtiradi va amaliy nutqda faol qo'llaydi.

Q. Yo'ldoshev ta'kidlashicha, har bir talabaning individual psixologik va lingvistik imkoniyatlarini hisobga olish xorijiy tilni o'qitish samaradorligini oshiradi.

I. Tursunov til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganar ekan, insonning lingvistik salohiyatini uning fikrlash faoliyati bilan bog'liq.

N. Mahmudov nutq madaniyati va til kompetensiyasi bo'yicha ilmiy ishlarida leksik boylik shaxsning intellektual rivojlanishi ko'rsatkichlaridan biri ekanligini ta'kidlaydi.

3. Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot 2024–2025 o'quv yillarida Urganch davlat universiteti, Urganch innovatsion universiteti va boshqa oliy ta'lim muassasalarida o'tkazildi. Namuna: 280 nafar talaba (1–4 kurslar).

Lingvistik qobiliyatni baholash: Psixolingvistik testlar (nutqni idrok etish, sinonim/antonym tanlash, kontekstual vazifalar, 0–100 ballik shkala). Ishonchlilik: Cronbach's alpha = 0,89.

Leksik boylikni o'lchash: 1) 600 so'zlik incho yozish va tahlil (TTR, Guiraud indeksi, leksik zichlik); 2) lug'at testi (180 ta so'z, ma'no aniqlash va qo'llash); 3) og'zaki nutq yozuvi tahlili.

Statistik tahlil: SPSS dasturida Pearson korrelyatsiyasi, regressiya tahlili, t-test.

3. Tadqiqot natijalari Natijalar quyidagilarni ko'rsatdi:

Lingvistik qobiliyat yuqori guruh (80+ ball) talabalarining o'rtacha TTR ko'rsatkichi 0,45 ni tashkil etdi (past

guruhda – 0,31).

Korrelyatsiya: $r = 0,72$ ($p < 0,001$). Regressiya modeli: leksik boylik = $0,68 \times$ lingvistik qobiliyat + 14,7 ($R^2 = 0,52$).

Jins bo'yicha: qiz talabalarda bog'liqlik biroz kuchliroq ($r = 0,74$). Kurs bo'yicha: yuqori kurs talabalarida bog'liqlik kuchaygan.

Interaktiv metodlar qo'llanilgan guruhda leksik boylik 30% ga oshgan. Yuqori lingvistik qobiliyatli talabalar notanish so'zlarni tezroq o'zlashtirgan, nutqda sinonim va ko'chma ma'nolardan foydalanish darajasi 2,2 baravar yuqori bo'lgan.

Muhokama. Olingan natijalar milliy va xalqaro tadqiqotlar bilan mos keladi. Psixolingvistikada lingvistik qobiliyat lug'atning semantik va pragmatik qatlamlarini chuqurlashtiradi. O'zbek tilshunosligida lug'at ustida ishlash metodikasi leksik boylikni rivojlantirishning samarali yo'li sifatida baholanadi. Interaktiv usullarning samaradorligi kognitiv jarayonlarni faollashtirishi bilan izohlanadi.

O'zbek talabalarida ona tili leksikasi (arab, fors, rus o'zlashmalari) qo'shimcha omil bo'lib, leksik boylikni murakkablashtiradi. Biroq kuchli korrelyatsiya lingvistik qobiliyatni rivojlantirish orqali leksik bo'shliqlarni to'ldirish mumkinligini ko'rsatadi. Cheklovlar: namuna hajmi va subyektiv baholash elementlari. Kelajak tadqiqotlari sun'iy intellekt yordamida avtomatlashtirilgan leksik tahlilni o'z ichiga olishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot talabalarining lingvistik qobiliyati va leksik boyligi o'rtasida kuchli musbat empirik bog'liqlik mavjudligini tasdiqladi. Bu bog'liqlik ta'lim jarayonida hisobga olinishi zarur.

Xulosa. Lingvistik qobiliyat yuqori bo'lgan talabalarda leksik boylik ham yuqori bo'lib, bu ta'lim samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Takliflar.

1. Oliy ta'lim dasturlariga psixolingvistik testlarni kiritish va lingvistik qobiliyatni rivojlantirish uchun maxsus modul yaratish.

2. Interaktiv metodlarni (klaster, rol o'yinlari) lug'at darslarida keng qo'llash.

3. Badiiy va tarixiy matnlardan foydalanib leksik boylikni boyitish.

4. Raqamli platformalarda (lug'at ilovalari, nutq tahlili vositalari) lingvistik qobiliyatni baholash va rivojlantirish.

5. O'qituvchilar uchun treninglar tashkil etish va milliy ta'lim standartlarini yangilash.

Ushbu yondashuv talabalarining nafaqat til bilishini, balki umumiy nutqiy va ma'naviy rivojlanishini ham ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Jumaniyazova Z.A. O'zbek tili darslarida lug'at ustida ishlash metodikasi // Filologiya fanlarini rivojlantirish yo'lidagi tadqiqotlar. Toshkent, 2021. – B. 8–12.

[2] Hazratqulova E.I. Psixolingvistika bo'limida psixologiya va lingvistikaning o'zaro bog'liqlik darajasi va uning ahamiyati // CyberLeninka, 2023.

[3] Laufer B., Nation P. Vocabulary Size and Use: Lexical Richness in L2 Written Production // Applied Linguistics. 1995. – Vol. 16. – No. 3. – P. 307–322.

[4] Raximova A. Talabalarni lug'at ustida ishlashga o'rgatish // Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Urganch, 2024. – B. 59–61.

[5] Sotiboldiyeva M. Interaktiv metodlardan foydalanish orqali talabalarining so'z boyligini rivojlantirish // The Lingua Spectrum. 2025. – №3. – B. 578–582.

[6] Zhou Y. Empirical Studies on Correlations between Lexical Knowledge and Language Proficiency // ERIC, 2016.

[7] Zhang Y. How effective are lexical richness measures for differentiations... // Journal of Second Language Studies. 2021.

[8] O'zbek tilidagi leksik bo'shliqlarni to'ldirish masalalari // Academia.edu, 2023. – 9 b.

[9] Kompyuter lingvistikasi (o'quv qo'llanma). Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, 2019. – 247 b.

[10] Rahmatullayev Sh. O'zbek maqollarining lug'ati. Toshkent: Fan, 1970. – 320 b.

[11] Yo'ldoshev Q. Kompyuter lingvistikasi. Samarqand, 2009. – 198 b.

[12] Xolmanova Z.T. Kompyuter lingvistikasi. Toshkent, 2023. – 247 b.

[13] Allagui B. Vocabulary Size and Lexical Richness // TESL-EJ.

[14] Daidone D., Darcy I. Vocabulary Size Is a Key Factor in Predicting Second Language Lexical Encoding Accuracy // Frontiers in Psychology. 2021.

[15] O'zbek tili leksikasining boyish manbai bo'lgan neologizmlar... // CyberLeninka, 2025.